

“SARAXBORI OROMIJON” MAQOMINING IJRO NAMUNALARI TAHLILI

Nodira Haydarova

nodira881122@gmail.com

Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti

Annotasiya: Mazkur maqolada “Saraxbori Oromijon” maqomi tahlili, ijrochi xonanda, hofizlar repertuaridagi o‘rni o‘rganilgan. Shuningdek san’atkorlarning o‘zbek milliy mumtoz musiqa merosiga, maqom asarlariga murojaati yoritilgan. O‘zbek va tojik Shashmaqomining Dugoh maqomi tarkibi sanalmish Saraxbori Oromojonning talqin masalasi, Yunus Rajabiy nomidagi maqom ansambli va bir nechta yakka ijrolar bilan qiyosiy tahlili maqola mazmunida o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: Saraxbor, Oromijon, usul, an’ana, milliy, maqom, Shashmaqom, Dugoh, talqin, tahlil

ANALYSIS OF PERFORMANCE SAMPLES OF THE MAQOM OF “SARAHBORI OROMIJAN”

Nodira Haydarova

nodira881122@gmail.com

National Institute of musical arts of Uzbekistan named after Yunus Rajabi

Abstract: in this article, the analysis of the maqom of “Sarakhbori Oromijan”, the role of the performer in the repertoire of the singer, hafiz. Also, the artists ‘ appeal to the Uzbek national heritage of classical music, works of maqom is covered. The composition of the Dugah maqom of Uzbek and Tajik Shashmakom is reflected in the content of the article a comparative analysis of the Sarakhbori Oromojon with an interpretive issue, a maqom ensemble named after Yunus Rajabiy and several solo performances.

Keywords: Sarahbor, Oromijan, method, tradition, national, maqom, Shashmaqom, Dugoh, interpretation, analysis

O‘zbek mumtoz ashula san’atida asl javohir kabi yashab, tinglovchilar va shina vandalar qalbidan munosib joy olib kelayotgan, qayta - qayta tinglasada qalbga olam-olam huzur bag‘ishlaydigan, millatimiz faxri bo‘lgan an’anaviy musiqa me’rosimizning nodir namunalari talaygina. Bu kabi asarlarning ijodkorlari, maromiga yetkazib ijro etgan ustalari bu foni dunyoni tark etgan bo‘lsalarda, lekin ulardan keyin ham o‘lmas asarlar safida yashayotgan, kelajak avlod tomonidan ham

munosib ardoqlanayotgan boqiy asarlardan biri "Saraxbori Oromijon"ni bir necha talqinda tinglab asar tarixi va tahliliga yondoshishga jazm etdik.

"Saraxbori Oromijon" ashulasi qator san'atkor usta hofizlar, maqom xonandalari, ansambl va yosh ijrochilar tomonidan maromiga yetkazib kuylangan, asar ijrochilar repertuarini bezagan va shinavanda tinglovchilar orasida o'z qiymatini yo'qotmagan. Maqom ashulalarini talqin etishda ijro mahorati bilan birga keng 2, 3 oktava ovozi diapazoni kerak. Dugoh maqomi birinchi guruh sho'basida Saraxbori Dugoh bo'lsa, ikkinchi guruh sho'basida ham yana bir Saraxbori Oromijon o'rin olgan. Bu ashula yo'lining boshqalaridan farqli jihati talqincha, qashqarcha va soqiy nomalar uchramaydi. Saraxbori Oromijon uch qismli turkum. Saraxbori Oromijon, Oromijon, Ufari Oromijon. "Mazkur ashula yo'llari ijro etilayotganda "oromijon" so'zi ba'zi baytlardan keyin qo'shib aytiladi. Shu sababli mazkur sho'ba Oromijon deb atalgan." [1: 96]

Shashmaqom tarkibida biror sho'ba yoki shaxobchasi Saraxbor deb yuritilmaydi. Saraxbor bu bosh axborot beruvchi, bosh mavzu ma'nosida qo'llanilib, zarbul qadim usulida ifodalanadi va Shashmaqomda olti maqom Nasr bo'limining bosh habar beruvchi asosiy ashulasidir. Shashmaqomda Saraxbori Buzruk, Saraxbori Rost, Saraxbori Navo, Saraxbori Dugoh, Saraxbori Segoh va Saraxbori Iroqlar asosiy bosh mavzuni ifodalovchi ashula bo'lib keladi. Boshqa sho'balarda Saraxborlar uchramaydi. Dugoh to'rtinchi maqom tarkibida esa 2 ta Saraxbor turkumi mavjud bo'lib, birinchisi Nasr bo'limi birinchi guruh sho'basini boshlab beruvchi Saraxbor va oltita taronasi bo'lsa, ikkinchisi Nasr bo'limi ikkinchi guruh sho'basini yakunlab beruvchi Saraxbori Oromijon, Oromijon, Ufari Oromijon ashulalarini jamlagan turkum ham Saraxbor deb ataladi. Bu asarni qadim Buxoro amirligi hofizlari o'ziga hos uslubda va boshqa so'zga ijro etgan. Bugungi kunga qadar og'zaki an'anada ustozdan-shogirdga o'tib kelgan. Ushbu asarni qardosh tojik xalqi tojik tilidagi Hofiz so'ziga ijro etgan bo'lsa, xalqimizda Yunus Rajabiy Zaxiriddin Muhammad Bobur Mirzoning "Topmadim" radifli g'azaliga moslashtirib maqom xonandalariga ijro ettirganlar. Shashmaqomning V. A. Uspenskiy tomonidan amalga oshirgan ilk nota to'plami "Шесть музыкальных поэм (маком)" da "Saraxbori Oromijon" uchramaydi. Akademik Yunus Rajabiy 1958 -yil Shashmaqomni notaga olish ishlarini boshlaganda O'zbekiston bo'ylab maqom ijrochilarini qidirgan. Maqomlarimizni yaxshi bilgan Borux Zirkiyevdan besh oy davomida 82 tadan ortiq asosan birinchi guruh sho'ba ashulalarini yozib olgan. "Saraxbori Oromijon", "Oromijon" va "Ufari Oromijon"ni esa Yoqub Davidov ijrosida yozib olgan. "Shashmaqom ashula yo'llari Buxorolik maqomdonlar Borux Zirkiyev, Mixail Tolmasov, Mixail Mullaqandov va Yoqub Davidovlar ijrosida yozib olingan." [2:130] Borux Zirkiyev O'zbekiston radiosi huzuridagi maqom ansamblida konsultant bo'lib ishlaydi. Maqom ansambli qisqa vaqt ichida Shashmaqom yo'llarini

magnitolentalariga yozdirib, ularni targ'ib qilish ishlarini boshlab yuborgan. "Saraxbori Oromijon", "Oromijon" va "Ufari Oromijon" ashulalari Yunus Rajabiy tomonidan notaga olinib dastlab "O'zbek xalq muzikasi" IV-jildiga kiritilgan. [5:10, 14, 19] Asar ushbu to'plamda relokriy (gipofrigiy) ladida berilgan. Shashmaqomning Mushkilot va Nasr bo'limi to'liq o'rin olgan "O'zbek xalq muzikasi"ning V-jildida [6: 622,628,634] esa ushbu asarlar re miksolidiy ladida o'z ifodasini topgan.

Saraxbori Oromijon turkumining Dugoh maqomi tarkibiga kiritilishi sababi Oromijon lad-tovushqatorining Dugoh maqomi ladi bilan uyg'unligida deb xulosa qildik. O'zbekiston xalq hofizi Mahmudjon Tojiboyev o'zining "Saraxbori Oromijon" nomli video materialida "Saraxbori Oromijon - Oromijon pardaga asoslangan nom bilan ataladi" -deya tarif berganlar. [14: 0:28 daqqa] Demak, "Saraxbori Oromijon" ashulasi Saraxbor usuli, Oromijon pardasida ijro etiluvchi ashula degan fikr xulosalandi. Ushbu Oromijon pardasi Yunus Rajabiyning "Shashmaqom IV Dugoh" nota to'plamida [4: 119, 122, 127] *lya* notasidagi "+" belgisi bilan ko'rsatib qo'yilganini kuzatishimiz mumkin. Ushbu belgi "*lya* dan yuqoriroq, ba'zan *lya*# gacha boradi"- degan izoh bilan biriktirilgan. Is'hoq Rajabov o'zining "Maqomlar masalasiga doir" risolasida "Dugoh maqomini tanburda sakkizinchi parda *lya* dan" [7: 132] degan ko'rsatmasini ham unutmasligimiz kerak. Maqomlar alohida jild qilingan nota to'plami Dugohda esa "Saraxbori Oromijon" asari *fa*# lokriy (gipofrigiy) ladida notaga olingan va *lya* pardasi ham asosiy pog'ona sifatida asar davomida qayta - qayta "+" belgi bilan ta'kidlangan. Shu o'rinda asarning nota to'plamlardagi turli ko'rinishlarga oydinlik kiritsak: - "Oromijon Saraxbori" ("Saraxbori Oromijon" V.622 - 626-betlar), "Oromijon" (V.628 - 632-betlar) - Bobir she'rlari, "Ufari Oromijon" esa (V. 634 - 636- betlar) Furqat she'ri bilan Yoqub Davidov ijrosida 1953-yilda yozib olingan edi. O'zbekiston radiosi maqom ansambliga o'rgatilishida kuy yo'lining ayrim qismlari soddaroq ijro etilganligi sababli ashulaning ko'pgina joylarini o'zgartirishga to'g'ri keldi. 1963-yilda bu ashulalar qaytadan ko'rib chiqilib, mukammallashtirildi (Sh., IV. 119 - 128-betlar)." [3:104]

Maqomlar ma'lum ladga mos keladigan kuy va ashulalar yig'indisi bo'libgina qolmay, ular boshlanadigan pardalarni ham ifodalaydi. "Saraxbori Oromijon" turkumida Muxayyari Chorgoh namudi qo'llaniladi. Masalan, "Saraxbori Oromijon"da 81-134 taktgacha (Sh., IV. to'plamning 120-121 betlari) ushbu namud ishlatilgan bo'lsa, "Oromijon"da 117-161 taktlarda ham Muxayyari Chorgoh namudi kelgan (124-125 betlar). "Ufari Saraxbori Oromijon"ning 47-71 taktlarida (128- bet) ham ushbu namudni kuzatish mumkin. [8: 200] Saraxbori Oromijon ashulasining usuli Saraxborlar kabi doira usulida ijro etilib, tuzilishi - cholg'u muqaddima, daromad, o'rta pardalarda ijro etiladigan miyonxat, Muxayyari Chorgoh namudi, va tushirim ya'ni furovard qismlaridan tarkib topgan. Odatda Saraxborlarga o'qiladigan

she'r vaznlari to'rtta. [8: 212]. Ulardan Saraxbori Oromijon asariga "muzorei musammani axbori maqfufi mahzuf" Mafuvlu - foilotu - mafoiyu - foilon vaznidagi she'rlar mos keladi. Asarga Bobur qalamiga mansub 7 bayt (14 misra)li an'anaviy g'azal hajmiga mos "Topmadim" radifli, "-or" qofiyali g'azali tanlab olingan.

Jonimdin o'zga yori vafodor topmadim,

Ko'nglumdin o'zga mahrami asror topmadim.

Taxminlarga ko'ra shox, sarkarda Zahiriddin Mirzo Bobur "Topmadim" g'azalini 1500-1501 yillarda yozgan. 17 yoshda shoir mazkur g'azali bilan ruhiy tushkunlikni, turli jang-u jadallardan ezilganini, ichki kechinmalarini aks ettirgan. "Boburnoma" da ham ushbu g'azal haqida qisqacha ma'lumot uchraydi. G'azalni bir misrasini ustoz, O'zbekiston xalq hofizi Maxmudjon Tojiboyev ham mazmunli sharxlab berganlar [14: 8:50 daqqa]

Bobur Mirzoning ushbu g'azali juda nozik va mazmundor asar bo'lib, tahlil qilish uchun bir necha asosiy nuqtalarga e'tibor qaratamiz. Bobur ushbu g'azalida insonning muhabbat va sadoqat izlashdagi iztiroblari, vafosiz dunyoni va nafsning ochko'zligini tasvirlaydi. Shoirning asosiy xulosasi shuki: jonidan ortiq, haqiqiy va vafodor yor topmagan, sevgida o'ziga munosib shaxsni uchratmagan. Shuningdek, ko'ngulning telbaligi va asirligi, aqldan ko'ra ko'ngilning hukmronligi tasvirlanadi.

"Jonimdin o'zga yori vafodor topmadim" - jon va o'zligidan ortiq sadoqatli yor topilmadi, bu yerda jon ham janon ma'nosida ifodalanadi.

"Ko'nglumdin o'zga mahrami asror topmadim" - shoir ichki sirlarini tushunadigan hech kim topmay, faqat ko'ngliga suyanadi.

"Usruk ko'ziga toki ko'ngul bo'ldi mubtalo..." - ko'ngil bir ko'zni ko'rib asir bo'ldi, lekin bu uni hushyor emas, mast va telba qildi.

G'azalning asosiy g'oyasi: dunyodagi ishq va vafo haqiqiy emas, inson o'z ko'ngli, o'z ruhi bilan yolg'iz qoladi. Odatda g'azal ishqiy va falsafiy mazmunni jamlaydi, Boburning ushbu g'azali ham shu janrning barcha talablari asosida yozilgan. Har bir bayt mustaqil mazmunli, lekin umumiy g'oyaga xizmat qiladi. Radif va qofiya tizimi saqlangan. Masalan: topmadim - topmadim - ko'rmadim - topmadim ...

Aruz vazni bilan yozilgan, juda ravon va ohangdor. Bu g'azal Boburning ichki iztiroblari, ruhiy yolg'izligi, o'ziga munosib yor va vafoni topolmay, dunyodan ranjiganini ko'rsatadi. U nafs, ehtiros va ko'ngulning telbaligini, lekin shu bilan birga o'zini tarbiyalashga chaqirishini ham bildiradi:

Bobur, o'zungni o'rgatako'r yorsizki, men

Istab jahonni muncha qilib yor topmadim.

Bobur nafaqat podshoh va sarkarda, balki chuqur ruhiy izlanishlar va falsafiy qarashlarga ega shoir sifatida ham namoyon bo'lgan.

Maqom ijrochiligida talqinlar, ijro maktablari turlicha. "Shashmaqom cholg'u, ashula bo'limidagi kuy va ashula yo'llarining eshituvchilarga to'g'ri yetib borishi, ularga zavq va lazzat bag'ishlay olishi ularni boshqa musiqa asarlari kabi yaxshi ijro etilishiga ko'p jihatdan bog'liqdir." [8: 296] Maqom namunalarini maxsus bilim, malakaga ega bo'lmay turib, sifatsiz ijro etish va targ'ib qilish amaliyotida maqom san'ati, an'anaviy mumtoz musiqa merosimizga nisbatan yosh avlodda noto'g'ri tasavvur qoldirishi mumkin. Shashmaqomning Dugoh Nasr bo'limi ikkinchi guruh sho'basidan o'rin olgan Saraxbori Oromijon ashulasi yuqorida ta'kidlaganimizdek ko'plab mohir ijrochilar repertuaridan munosib o'rin olgan. Ushbu maqolani yoritishda ko'plab misollar tinglandi misol uchun: Berta Davidova [15], Fatoixon Mamadaliyev [16], Barno Is'hoqova [17, Yunus Rajabiy nomidagi maqomchilar ansamblining 1959 -yildagi hamda shu ansamblning Faxriddin Sodiqov rahbarligida yozib olingan yozuvlar [13, 18], Rahmatjon Qurbonov [19], Sherali Jo'rayev [20], Mastona Ergasheva [21], Mahmudjon Tojiboyev asarni tahlili bilan tayyorlagan video mashg'ulotdagi ijrolari [22], o'rta yosh avlod vakillaridan Gulzoda Xudoynazarova [23] va Hofiz g'azaliga kuylangan ayrim tojik maqomdonlar [24] ijrosini sanab o'tishimiz mumkin. Ushbu ro'yhat sahifalarga ulanib davom etishi mumkin. Bu esa haqiqatdan asar ijrochilar repertuaridan munosib o'rin olganining yana bir isboti. Ijro talqinlarining ayrimlarini qiyosiy tahlili quyidagicha:

1-jadval

t/r	Ijrochi FIO	Asar matni va tili	Ijro etilgan shakl	Asar ladi va usuli	Asarning QR havolasi
1	Yunus Rajabiy nomidagi maqom ansambli	Bobur g'azaliga o'zbekcha-turkiy,forsiy so'zlar	cholg'u muqaddimasi, daromad, miyonxat, (Muxayyari chorgoh namudi) avj, katta avj, furovard	Saraxbor usuli va ladida ijro etilgan	
2	Barno Is'hoqova	Hofiz g'azali tojikcha	cholg'u muqaddimasi, daromad, miyonxat, (Muxayyari chorgoh namudi) avj, katta avj, furovard	Saraxbor usulida boyitilgan zarblar ham bor - bum bak, bum, bak-ka	
3	Raxmatjon Qurbonov	Bobur g'azaliga o'zbekcha-turkiy,forsiy	cholg'u muqaddimasi, daromad, miyonxat,	Saraxbor usuli va ladida ijro etilgan	

		soʻzlar	(Muxayyari chorgoh namudi) avj, katta avj, furovard		
4	Sherali Joʻrayev	Bobur gʻazaliga oʻzbekcha-turkiy, forsiy soʻzlar	cholgʻu muqaddimasi, daromad, miyonxat, (Muxayyari chorgoh namudi) avj, furovard	Saraxbor usuli boyitilgan zarblar ham bor - bak, bak-ka, bum- bak-ka, bak-ka, bum	

Asarlarni tinglab tahlil qilishda you tube videohostingiga murojaat etildi.

Namunali maqom ansambliga ilk bor Yunus Rajabiy 1958 -yil ijro ettirgan Saraxbori Oromijon asarining yozib olingan variantida asar salobatli, keng ovoz hajmi bilan ifodalangan. Ansambl ijrosi boʻlgani uchun asar avj nuqtasiga galma - galdan miyonxatni tayyorlovidan olib chiqilgan va kichik hamda katta avjlardan soʻng asarning furovard qismiga tushirilgan.

Barno Isʼhoqova mayin, yoqimli ovozi bilan nozik tabiat xarakterida, tojikcha Hofiz gʻazaliga ijro etganlar. Ijroda “oromijon-ey” soʻzlari va zamzamayu, hanglari juda nafislik bilan tinglovchiga yetkazib berilgan.

Raxmatjon Qurbonov esa bilamizki moxir hofiz, ovoz diapazoni keng, koʻplab maqom asarlari va suvoralarini maromiga yetkazib ijro etgan. Saraxbori Oromijon ularning ijrosida hang va nolalarida shevaga hos Suvoracha ohang nolalari bilan betakror ijro boʻlgan. Asarning dastlabki taktidanoq ijrochining professional yondashuvi sezilib turadi.

Yuqorida ijrolariga taʼrif berilgan hofizlarning asosiy faoliyati maqom ijrochilik maktablariga xos. Maqom xonandaligi namoyondalari. Sherali Joʻrayev ijodi esa asosan milliy mumtoz musiqa bilan yoʻgʻrilgan oʻziga hos ijro malakasiga ega hofiz, bastakor, repertuaridagi aksariyat asarlarining muallifi oʻzlari boʻlgani uchun oʻz ijrochilik anʼanasini Saraxbori Oromijon ijrosida ham saqlab qolgan. Hofizning aksariyat ijrolari tor cholgʻusi joʻrligida amalga oshirilgani uchun shinavanda tinglovchilar qalbidan alohida oʻrin olgan. Sherali Joʻrayevning asar kuyi va unga aytiladigan sheʼr mazmunini yaxshi bilishi, uni eshittirishda yuksak maxorat bilan yetkaza olishi juda muhimdir. Agar maqom yoʻllari har tomonlama yuksak-badiiy sanʼatda ijro etilmasa, tinglovchilarga taʼsir etib bormasligi ham mumkin. Bu masalada ayrim maqomdon ustozlarning fikrlarini toʻgʻri, deb boʻlmaydi. Ular maqom cholgʻu yoʻllari hamda Saraxbor bilan Savt yoʻllarining doira usuli surati juda sust boʻlib kelgani uchun hozirgi kunda ham ular shunday ijro etilishi kerak, deb hisoblaydilar. Bu fikr bizningcha notoʻgʻri, albatta. Hozirgi kunda cholgʻuchi va hofizlarning ijro etish imkoniyatidan kelib chiqib, maqom yoʻllari doira usuli suratini

o'zgartirish, to'ldirish orqali tinglovchilar doirasini yanada kengaytirish mumkin. Maqomlar o'z tarixiy shakllanishining dastlabki kunlaridan boshlab, bugungi kunga qadar bir qolipda qotib qolmadi, balki o'zgarib, rivojlanib, boyib bordi. Sherali Jo'rayevning ijrosidagi aynan usuldagi zarb bezaklari bilan boyitilishi, tor cholg'usidagi musiqiy jumalari xalqimiz shinavandalari orasida Saraxbori Oromijonning yanada ommalashishiga sabab bo'lmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. Asarda Sh. Jo'rayev katta avjni tushirib qoldirgan. Taxminlarga ko'ra tinglovchilar doirasidan kelib chiqqan bo'lishi mumkin. Tarmoqda aniqlangan ijro xalq bazmi davrasida yozib olingan bo'lib, maxsus professional studiya yozuvi aniqlanmadi. Chunki hofiz Sherali Jo'rayev ashulalarining hech biri avjlarsiz emas. Shinavandalar ham ijrochidagi aynan avjlardagi ekstazni olqishlab, ijrochiga ruh berib, turli hayqiriqlarni ifodalab tinglashlari hech kimga sir emas. Ya'ni o'sha "Birinci muhabbatim", "Gulbadan", "O'zbekim" kabi qator mualliflik ashulalarini yaqqol misol qilish mumkin.

Sherali Jo'rayev ijro repertuaridan bu kabi maqom asarlari munosib o'rin olgan. Keyingi ishlarda "Navro'zi Ajam" asari ijro talqinini tahlil qilishni maqsad qildik.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, Saraxbori Oromijon yoshu qari orom olib tinglaydigan asar. O'zbekiston va Tojikistonning turli shahar, viloyat va vodiylaridagi hofizlar ijro etish uslubida tabiiyki ba'zi farqlar mavjud. Masalan, ma'lum maqom yo'li Buxoro va Samarqandda bir turda ijro etilsa, Farg'ona va Toshkentda boshqacha. Xo'jand va Tojikistonning boshqa viloyatlarida bir xil, Xorazmda esa yana boshqa uslubda ijro etiladi. Bunday tartib she'r matniga ta'sir qilgani yuqorida ko'rildi. Maqom kuy va ashulalarini ijro etish uslubida ular orasida ba'zi farqlar bor.

Foydalailga adabiyotlar

1. Rajabov Is'eq. Maqom asoslari. Ikkinchi nashr. // Yangi asr avlodi., Toshkent 2019
2. Аҳмедов М. Юнус Ражабий. // - Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент 1980
3. Ражабий Ю. Музыка меросимизга бир назар. // - Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент 1978
4. Ражабий Ю. Шашмақом IV Дуғоҳ. // - Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент 1972
5. Ражабий Ю. Ўзбек халқ музыкаси IV. // ЎзССР Давлат бадиий адабиёт нашриёти., Тошкент 1958
6. Ражабий Ю. Ўзбек халқ музыкаси V. // ЎзССР Давлат бадиий адабиёт нашриёти., Тошкент 1959
7. Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. ЎзССР Давлат бадиий адабиёт нашриёти., Тошкент 1963

8. Ражабов И. Мақомлар. Сан'ат., Тошкент 2006

9. Haydarova N. Saraxbori Segoh usul, lad, ohang masalasi. //ISSN 2181-371
SJIF:5.305. VOLUME 4 ISSUE 34/ Innovations in technology and science education.
June 26, 2025